

A KÉPZELET ESZTÉTIKÁJA*

DANYI MAGDOLNA

A *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről* Szomory Dezső egyik legjellemzőbb vállalkozása. A feladat kihívóan szomoryas: budapesti írószobájából elképzelni (!) a háborút (!) és leírni (!) azt. S nem „valamikor” a háború után, és nem általában „a” háborút, hanem azt, mely az élt valóság része. Képzetele művészi látomásainak a kortársak megélt léttapasztalataival is szembesülnie kellett tehát; azt a háborút vizionálta, melynek lövészárkait Balázs Béla, habár programosan elítélte a háborút, önkéntesen vállalta, hite szerint, hogy tapasztalatairól írásban is beszámolhasson. Nagyfokú következetesség kellett ahhoz, hogy művészi programjának hangsúlyos elvét: a képzelettel behelyettesíteni és semlegesíteni a megfigyelést, a tapasztalást — Szomory a háborúval szemben is érvényesíteni akarja, és művészi önismeret, hogy fölismerje, a háború, e „monstruózus máglya” mint művészi téma egy az egyhez találkozik az ő jellegzetes írástudásának művészi célkitűzéseivel és lehetőségeivel.

Első novellás kötete, az *Isteni kert egyik novellájában* (*Két kék szem*) Szomory így jellemzi a történetet elbeszélő író: „Ez előkelő író tudvalevőleg, a legbecesebb művészek mintájára, sohasem a való életet festette, hanem csak bizonyos egyéni szemlélet és képzelődés színes egyvelegéből és fájdalmas zűrzavarából hasított ki egynémely különös s olykor az emberi szenvedéstől véres darabot.” A jellemzés nyilvánvalóan az önjellemzés szándékával íródott, ám egyszersmind túl is mutat azon: a szecessziós-impreszionista művész művészet és világ kapcsolatának a felfogását általában is jellemzi. A szecessziós művészöntudat a világ felfogását és láttatását az írói magatartás, a sajátos és eredeti írói látásmód, az írói egyéniség korlátlanul szabad terenumaként kezeli. A szecessziós művész programszerűen szakít a művészi utánzás, a „másolás” elvével. A stílus ebben a felfogásban nemcsak „maga az ember”, hanem egyúttal „maga a világ” is, melynek ontológiai-metafizikai lényegét megragadni szeretné. Így következik be a paradox helyzet, hogy a külső

* A *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről* (1918) szóló írásunk a negyven éve elhunyt író emlékét idézi.

ábrázolást, a fényképrealizmust, a pozitívizmust elutasító szecessziós-impreszionista művészet maga is a *látszat* művészete — a szubjektív idealista illúziók művészete.

„Az én kiáradt a világba, és — hangulatai segítségével — magába olvasztotta azt. De éppen ezért a világ is beáramlott az énbe, és nem volt semmi, ami az elmosódottságban csak sejtett terjedelmű énen belül rendet teremthetett volna. A dolgok szilárdságával megszűnt az ének szilárdsága is; a tények elvesztésével elvesztek az értékek is. Nem maradt más, mint a hangulat.” Lukács György megfogalmazása feltétlenül pontos; abban is, ahogyan a szecessziós művészet *relativitás tudatát* (szellemiségét) jellemzi, s abban is, ahogyan e jellemzésben a szecesszió legérzékenyebb irodalom-filozófiai támadási felületére, a szecessziós-impreszionista poétika alapvetően *dekoratív* jellegére rámutat.

Szomorvy művészetére vonatkoztatva a jellemzést, a századelő modern művészi törekvéseinek szempontjából mégis *felszabadító* szerepet tulajdoníthatunk e poétikának mely, ha gondolati, filozófiai megoldást nem is tudott találni (keresni sem!) „feloldott kora” dilemmáira, s „mindvégig megmaradt az áldott rendtelenség állapotában alkotó impresszionistának” (Szerb Antal), az egyéni benyomásra, az egyéniségre helyezve a hangsúlyt a külvilág realitásai ellenében, nyelvében-stílusában a világ szubjektív-idealista látszatát nyújtva, bárha a maga illúzióinak az áldozata maradt is, a szubjektív káprázatok foglya, poétikájának immanens struktúrájában kora és társadalmi leglényegesebb kérdései objektívizálódhatnak.

A szecessziós-impreszionista művészet központi problematikájává így lesz az egyén, az egyéniség kétértelmű és bizonytalan helyzete a társadalomban; sokszor nem is úgy, hogy közvetlen tárgyává teszi meg azt, mint például Bródy Sándor polgári-kritikai realistának nevezett drámáiban, hanem többször, miként Szomorvynál is történik, mintegy a művészi világkép és stílus konstituálódásának immanens minőségeiben e helyzet szellemi állapotrajzát adva. S ha az egyéniségen legtöbbször a művészi egyéniséget, a kiválasztottat, a „szellemi arisztokratát” is értette, a szecessziós művésztudatnak köszönhetjük a magyar prózában az emberi psziché, az izolált *én*-tudat nem romantikus, hanem — brechti értelemben is gondolva — *realisztikus*, vagyis: lélektani igazságra és mélységre törő felfedezésének első komolyabb kísérletét.

A szecessziós művészt, így Szomorvyt, a létezés misztériuma tartja fogva, a mögöttes területek izgatják, az egyéni létet irányító ontológiai (metafizikai) minőségek: az emberi öntudat, az érzelmek, a szenvedélyek egzotikumai. A társadalmi összefüggések helyett a *sorsszerű szituációba* helyezett *egyén* viselkedése érdekli. A szecessziós író figyelmének előterébe az egyén tapasztalati valósága (az empiriák világa) helyett a *lehetőségek valósága*, a *képzelet* kerül; a kettő szembesítése helyett ez utób-

bival, a képzeleti exaltációval, mintegy elfedi, ahogy maga hiszi: kiegészíti, felékesíti az empirikust — lelki reáliává változtatja.

Szomory számára a háború, mint téma, elsősorban is szituációt jelent, az egyén olyan helyzeti körülményét, amikor veszélyeztetettségénél fogva létezése legintenzívebb pillanatait éli át, tehát a maga legteljesebb érzelmi aktivizáltságában, „lelki egzaltációiban mutatkozik meg. A háborús pokol elszabadulását vizionáló képzelet számára nemcsak a „legképtelebb álomlátások” lesznek megengedetté, és logikus valóságokká, hanem a legmélyebb pszichikai ellentmondások egymáshoz közelítése is. A háborús káosz állapotát megidézne a képzelet minden lírai exaltációja, a nyelv érzelmi telítettsége, wagneri orkesztrációja, az öngerjesztéses tirádák pátosza stb. funkcionálisan kötődnek a választott szituációhoz — a *Harry Rusell-Dorsan* épp ezáltal lehet Szomory művészileg legjellemzőbb s egyben leghitelesebb műve is.

Szomory nem a priori, a moralista író beállítottságával ítéli el a háborút; a *Harry Rusell-Dorsan* közvetve, Szomory művészi programjából következően lesz a háborúnak a magyar irodalomban legnagyobb méretű *szatírjává*. Ahogyan Kassák írja: „Nem lehet józan eszű ember az, aki ezek után az olvasmányok után egy pillanatra is kedvet kapna ahhoz, hogy végigjárja azt a poklot, amit Szomory élénk idéz.”